

---

# ДО 25-РІЧЧЯ СТВОРЕННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

---

УДК 94(477)"1991/2016":355.1

ТКАЧУК П.П.

ХАРУК А.І.

## ОСНОВНІ ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У 1991–2016 рр.

У статті проаналізовано становлення й розвиток Збройних Сил України в період від проголошення незалежності у 1991 р. до сьогодення. Відзначено, що упродовж 1991–1996 рр. відбувалось формування організаційних структур Збройних Сил. У наступні роки основними напрямками розвитку Збройних Сил України були подальше скорочення чисельності особового складу та кількості озброєння, а також оптимізація організаційної структури. Низка важливих заходів – таких, як перехід Збройних Сил на комплектування за контрактом і переоснащення сучасними (модернізованими) зразками озброєння й військової техніки, – декларувались, але не були здійснені у повному обсязі.

*Ключові слова:* Збройні Сили України, Сухопутні війська, Повітряні Сили, Військово-Морські Сили.

*Постановка проблеми та її актуальність.* Цього року ми відзначаємо два знаменні ювілеї – 25-ту річницю відновлення незалежності України та 25-ту річницю створення її сучасних Збройних Сил. Українське військо разом із своєю державою пройшло за ці чверть віку складний шлях. Далеко не всі наміри були реалізовані, не всі сподівання справдились. Не завжди політики приділяли достатню увагу розбудові українського війська.

---

**Ткачук Павло Петрович**, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч освіти України, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

**Харук Андрій Іванович**, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних наук загальновійськового факультету, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Ткачук П.П., Харук А.І., 2016

Однак агресія Російської Федерації проти України переконливо показала необхідність укріплення обороноздатності нашої держави. Зростання суспільного престижу Збройних Сил України, розуміння їх ролі і значення для нашої держави цілком закономірно призвело до підвищення інтересу до історії українського війська.

*Метою нашої статті є узагальнення найбільш значущих моментів історії Збройних Сил України в період від проголошення незалежності до сьогодення. У нашій роботі ми спиратимемось, головним чином, на законодавчі та інші нормативні акти, що визначали напрями й особливості військового будівництва.*

*Виклад основного матеріалу дослідження.* Ще до проголошення незалежності низка громадських діячів і військових здійснювали підготовчі заходи зі створення Збройних Сил України. Зокрема, 27-28 липня 1991 р. Народний Рух України разом з іншими національно-патріотичними силами провели перший з'їзд офіцерів-українців, які створили Всеукраїнське громадське об'єднання – Спілку офіцерів України [1, 40].

Зі сфери громадської діяльності у державно-правову площину питання створення власної армії було переведено 24 серпня 1991 р. Одразу після прийняття Акта проголошення незалежності України Верховна Рада ухвалила Постанову «Про військові формування на Україні», якою визначила: «... підпорядкувати всі військові формування, дислоковані на території республіки, Верховній Раді України; утворити Міністерство оборони України; Урядові України приступити до створення Збройних Сил України, республіканської гвардії та підрозділу охорони Верховної Ради, Кабінету Міністрів і Національного банку України» [2]. Фактично цією постановою було покладено початок будівництва Збройних Сил України як важливого інституту держави і невід'ємного елемента її воєнної організації.

5 вересня 1991 р. Верховна Рада призначила генерал-майора авіації Костянтина Морозова Міністром оборони України. 11 жовтня 1991 р. Верховна Рада України

затвердила Концепцію оборони і будівництва Збройних Сил України. У Концепції передбачалося, що Україна поступово, з урахуванням усіх факторів національної безпеки, реалізуватиме намір стати в майбутньому нейтральною, без'ядерною державою, яка не братиме участі у військових блоках, натомість дотримуватиметься усіх договорів і угод щодо незастосування ядерної зброї. Документ визначав, що Збройні Сили України складатимуться з трьох видів: Сухопутних військ (Військ наземної оборони), Військово-Повітряних Сил і Сил Протиповітряної оборони (Військ повітряної оборони), Військово-Морських Сил. Характерно, що до Військ наземної оборони також мали належати Прикордонні війська, Республіканська гвардія і війська цивільної оборони. Також було визначено повноваження Міністра оборони України і Головного штабу Збройних Сил України [3].

Однією з найважливіших і суперечливих проблем у всьому комплексі питань військової сфери була проблема ядерної зброї. Після розпаду Радянського Союзу Україна стала власником третього за величиною ядерного потенціалу у світі. Виходячи з принципу без'ядерності, закріпленого Декларацією про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., наша держава зобов'язалась вивезти до Росії ядерну зброю для її розукомплектування під спільним контролем. В обмін на ядерне роззброєння Україна отримувала гарантії безпеки та фінансову компенсацію. Процес ядерного роззброєння остаточно завершився до 1 червня 1996 р., коли на території України не залишилось жодного ядерного боезаряду [4, 317].

Етапною датою у становленні Збройних Сил України стало 6 грудня 1991 р., коли Верховна Рада прийняла Закони «Про оборону України» [5] і «Про Збройні Сили України» [6]. Того ж дня було затверджено текст Військової присяги, яку в залі Верховної Ради першим склав Міністр оборони України генерал-полковник К.П. Морозов.

3 січня 1992 р. розпочався процес приведення до добровільної присяги на вірність народові України дислокованих на українській території військ. Під юрисдикцію України перейшли: 14 мотострілецьких, 4 танкові, 3 артилерійські дивізії та 8 артилерійських бригад (9293 танки і 11346 бойових машин), бригада спецпризначення, 9 бригад ППО, 7 полків бойових вертольотів, чотири повітряні армії (близько 1500 бойових літаків) і окрема армія ППО. На час проголошення Україною незалежності чисельність військ в Україні нараховувала близько 980 тисяч осіб. Однак така кількість озброєння й особового складу була надмірною. У червні 1992 р. Верховна Рада України ратифікувала Договір про звичайні збройні сили в Європі, яким визначалися максимальні рівні чисельності озброєння і військової техніки для України [7]. Відповідно до цього слід було скоротити кількість танків на 5300 одиниць, бойових броньованих машин – на 2400 одиниць, бойових літаків – на 477 одиниць. 19 жовтня 1993 р. Верховна Рада України розглянула План проведення організаційних заходів у Збройних Силах України. Було прийнято Постанову «Про загальну структуру, чисельність та матеріально-технічне забезпечення Збройних Сил України», якою було визначено чисельність Збройних Сил – 455 тис. військовослужбовців. На цьому ж засіданні Верховної Ради України була затверджена Воєнна доктрина України, яка визначила необхідність приведення системи оборони країни у відповідність до сучасних геополітичних і геостратегічних умов, переглянути та уточнити завдання і зміст діяльності всіх державних структур, організацій і закладів, причетних до забезпечення воєнної безпеки України [8].

Становлення Збройних Сил України проходило не без проблем. Однією з найгостріших стала проблема Чорноморського флоту. Чорноморський флот перейшов під контроль України на основі територіальної належності. Указом Президента України від 5 квітня 1992 р. на базі

сил Чорноморського флоту почалося формування органів управління Військово-Морських Сил України. Однак 3 серпня 1992 р. на зустрічі президентів України Л. Кравчука та Росії Б. Єльцина було ухвалено рішення про поділ флоту навпіл. Фактично ж це означало, що флот переходить під контроль Російської Федерації, яка всіляко затягувала укладення остаточної угоди щодо поділу флоту. Тим часом формування ВМС України здійснювалось на базі частин колишнього ВМФ СРСР, що дислокувались на території України, але не входили до складу Чорноморського флоту, та за рахунок нових кораблів, що будувались українськими заводами. Часом доходило навіть до силового протистояння. 21 липня 1992 р. сторожовий корабель СКР-112, піднявши український прапор, здійснив перехід з Кримської бази (оз. Донузлав) до Одеси. Протягом 8-годинного переходу корабель переслідували кораблі Чорноморського флоту, застосовуючи попереджувальний артилерійський вогонь і намагаючись висадити на бунтівне судно групу захоплення. На підтримку СКР-112 спрямували українські прикордонні катери і винищувач. Перед загрозою бойового зіткнення російські моряки не стали виконувати наказ штабу ЧФ зупинити корабель «в будь-який спосіб» [9].

Угода про поділ Чорноморського флоту була підписана президентами Л. Кучмою та Б. Єльциним лише 9 червня 1995 р. До того ж параметри її були не на користь нашої держави: Україна отримала лише 18% кораблів та суден Чорноморського флоту, а Росії залишалось 82% [10]. Ще більш небезпечним, як показало майбутнє, стало збереження на території України баз російського Чорноморського флоту.

Відповідно до Указу Президента України від 28 січня 1993 р. на базі Військово-Повітряних Сил України та Військ Протиповітряної оборони України розпочалося формування єдиного виду Збройних Сил України – Військ Повітряної оборони. Остаточне їх об'єднання передбачалося завершити до 30 листопада 1995 р. Однак у встановлені терміни

виконати намічені заходи не вдалось. Через відсутність належної нормативно-правової бази та добре обґрунтованих теоретичних положень щодо створення нового виду Збройних Сил України у 1996 р. процес об'єднання ВПС та Військ ППО було призупинено [11, 53].

Указом Президента України від 23 травня 1996 р. у складі Збройних Сил України було утворене Командування Сухопутних військ України, якому підпорядковували органи управління та війська військових округів.

Україна успадкувала від СРСР загальний порядок щодо військового обов'язку, який був врегульований Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу», ухваленим 25 березня 1992 р. [12]. Пізніше цей закон неодноразово змінювався; зміни бували різної спрямованості, але здебільшого спостерігалася тенденція до скорочення терміну служби та збільшення можливостей для її уникнення за допомогою різноманітних підстав для звільнення від призову або відстрочки від нього. Крім того, було введено альтернативну службу для тих, хто не згоден служити у війську з релігійних мотивів.

Поряд із Збройними Силами в Україні була утворена Національна гвардія. Її завдання регламентувались Законом України «Про Національну гвардію України», ухваленим 4 листопада 1991 р., і включали захист конституційного ладу України, цілісності її території від спроб змінити їх насильницьким шляхом; участь у підтриманні режиму надзвичайного стану (відповідно до вимог законів України); участь у ліквідації наслідків аварій, катастроф і стихійних лих; формування в особливий період частин для охорони й оборони найважливіших державних об'єктів; допомога прикордонним військам у затриманні порушників Державного кордону України силами частин, дислокованих у прикордонних районах; участь у бойових діях із відбиття нападу ззовні та захисту безпеки України [13]. Упродовж 1992–1996 рр. шляхом передачі частин і з'єднань з внутрішніх військ МВС та із Збройних Сил було сформовано сім дивізій Національної гвардії і низка інших частин.

Початком нового етапу військового будівництва в Україні стало затвердження у січні 1997 р. Президентом Л. Кучмою Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року. Того ж місяця були затверджені Положення «Про Міністерство оборони України» та «Про Генеральний штаб Збройних Сил України». Це стало важливим кроком на шляху становлення демократичного цивільного контролю над оборонною сферою.

У 1998 р. була запроваджена нова система військово-адміністративного розподілу території України. Замість військових округів було утворено оперативні командування – оперативно-стратегічні об'єднання, призначені для виконання у мирний та у воєнний час оперативних, мобілізаційних завдань і завдань територіальної оборони у встановлених для них межах, а також технічного, тилового, медичного та інших видів забезпечення військ (сил), що знаходяться на їхніх територіях, незалежно від відомчої підпорядкованості. На початку 1999 р. було здійснено перехід на нову систему тилового забезпечення за територіальним принципом. Завдяки цьому вдалося уніфікувати і скоротити кількість тилових структур, забезпечити інтеграцію ресурсів, сил і засобів тилу і комплексне та ефективне їх використання в інтересах усіх структур Збройних Сил України.

Удосконалення системи військового управління тривало і в наступні роки. Найважливішим заходом стало завершення переходу на тривидову структуру Збройних Сил. Упродовж 2004–2005 рр. відбулось об'єднання ВПС та Військ ППО у новий вид Збройних Сил – Повітряні Сили. З трьох оперативних командувань залишилися два (Західне та Південне), а Північне оперативне командування переформовано у територіальне управління «Північ». З метою оптимізації системи оперативного (бойового) та матеріально-технічного забезпечення сформовано Командування сил підтримки. До його складу увійшли понад 50 військових частин і підрозділів забезпечення [11, 57-58].

Одночасно з реорганізацією відбувалось і подальше скорочення чисельності Збройних Сил. Оптимальним

вважалося підтримувати чисельність особового складу в мирний час на рівні 0,8–0,9% від чисельності населення (близько 400–450 тис. чол.). У грудні 1998 р. були затверджені параметри – 320 тис. військовослужбовців і 100 тис. працівників ЗСУ, а станом на кінець 2005 р. налічувалося 180 тис. військовослужбовців і 65 тис. працівників ЗСУ. Співвідношення між видами Збройних Сил становило: Сухопутні війська – до 40%; Повітряні Сили – до 24%; Військово-Морські Сили – до 8%; органи військового управління, військові навчальні заклади, установи – до 28% [14, 133].

Упродовж 2006–2011 рр. відбувались подальші зміни в структурі Збройних Сил та скорочення їхньої чисельності (до 192 тис. осіб). Було сформовано корпус швидкого реагування Сухопутних військ, реформовано систему військової освіти, кадрового і медичного забезпечення, розширено сферу діяльності міжнародного військового співробітництва.

Скорочення чисельності Збройних Сил вимагало відповідної реорганізації частин і з'єднань. Зокрема, в Сухопутних військах відбувся перехід від трирівневої структури («оперативне командування–дивізія–полк») до дворівневої («оперативне командування–бригада»). Станом на 2010 р. в Сухопутних військах налічувалося 17 бойових бригад (2 танкові, 8 механізованих, 1 повітрянодесантна, 2 аеромобільні, 1 ракетна і 3 артилерійські), 14 окремих бойових полків (1 механізований, 1 аеромобільний, 2 спеціального призначення, Президентський полк, 3 реактивних артилерійських, 3 зенітно-ракетних, 2 вертолітні армійської авіації і 1 полк РЕБ) і 9 окремих полків бойового забезпечення (4 інженерних, 4 зв'язку, 1 радіаційного, хімічного і біологічного захисту), інші окремі частини і установи рівня полку і нижче, а також 169-й навчальний центр «Десна». У 2013 р. чисельність особового складу Сухопутних військ становила 57 тис. чол. На їх озброєнні знаходилися 686 танків, 72 бойових вертольоти, 2065 бойових броньованих машин, 716 артилерійських систем (гармат, мінометів і реактивних систем залпового вогню) калібру 100 мм і більше [14, с. 134].

У Повітряних Силах основною організаційною одиницею стала бригада, яка включає 2–3 авіаційні ескадрильї та



підрозділи забезпечення. Внаслідок скорочення та реорганізації станом на 2013 р. у Повітряних Силах залишилось 6 бригад і одна окрема ескадрилья тактичної авіації, 3 транспортні авіабригади та одна навчальна (підпорядкована Харківському університету Повітряних Сил), а також окремий полк дистанційно керованих літальних апаратів. Крім того, до складу Повітряних Сил входили 4 радіотехнічні бригади, 4 зенітні ракетні бригади та 8 зенітних ракетних полків.

Основними з'єднаннями Військово-Морських Сил були дві бригади надводних кораблів і кілька окремих дивізіонів, а також бригада морської авіації та бригада берегової оборони.

Переозброєння Збройних Сил новітніми зразками техніки відбувалось вкрай недостатніми темпами. Зумовлювалось це економічною кризою (яка обмежувала державні видатки) та низькою пріоритетністю Збройних Сил в умовах визнання відсутності зовнішньої загрози (що було закріплено у Воєнній доктрині України 2010 р.). Скажімо, на озброєння Сухопутних військ у 1999 р. було прийнято танк Т-84У, а у 2009-му – танк БМ «Оплот», однак закупівлі їх обмежувалась невеликими партіями. Для Повітряних Сил нова авіаційна техніка взагалі не закуплялась – все обмежувалось модернізацією одиничних екземплярів винищувачів МіГ-29, штурмовиків Су-25 та навчальних літаків L-39. Майже не відбувалось оновлення корабельного складу Військово-Морських Сил. Основу оснащення Збройних Сил становили озброєння і техніка радянських часів.

Провідною тенденцією у комплектуванні Збройних Сил України особовим складом у 1997–2013 рр. було поступове скорочення частки військовослужбовців строкової служби та збільшення частки військово-службовців за контрактом. Існували плани поступово повністю скасувати військову повинність і перейти на контрактний принцип комплектування війська. Питання про те, наскільки скоро це може відбутися, час від часу ставало предметом передвиборних обіцянок і суперечок; при цьому називалися роки в межах від 2008 до 2016 рр. Станом на початок 2013 р.

в Збройних Силах України служило близько 45 тис. контрактників, але з них в бойових підрозділах – лише 15 тис. (у тому числі в Сухопутних військах – 5 тис.) [14, с. 135]. Тобто, основу рядового складу бойових підрозділів, як і раніше, становили військовослужбовці строкової служби. З огляду на обмежений термін строкової служби це негативно позначалось на боєздатності підрозділів. 14 жовтня 2013 р. Президент України підписав указ, згідно з яким у 2014 р. примусовий призов мав відбуватися лише до внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, а всі інші війська перейшли б на контрактний принцип комплектування після звільнення останніх призовників у листопаді 2014 р. (при збереженні передбаченої законом потенційної можливості відновити призов указом Президента) [15].

Реформування торкнулось і інших силових структур, насамперед – Національної гвардії України. 11 січня 2000 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про розформування Національної гвардії України». Цим законом особовий склад, військову техніку, озброєння, фонди та решту майна з'єднань, частин, закладів та установ НГУ було передано до внутрішніх військ МВС та Збройних Сил України. Виконання функцій щодо охорони дипломатичних представництв і консульських установ іноземних держав на території України було покладено на МВС [16].

*Висновки.* Упродовж 1991–1996 рр. незважаючи на різноманітні труднощі були закладені основи Збройних Сил України, створена система військового управління, розпочалось приведення військового механізму держави у відповідність до нових геополітичних умов. Однак виконання низки важливих заходів було неможливим через наростаючу економічну кризу. Упродовж 1997-2013 рр. основними напрямками розвитку Збройних Сил України були дальше скорочення чисельності особового складу та кількості озброєння, а також оптимізація організаційної структури. Декларувались, але не були здійснені у повному обсязі, перехід Збройних Сил на комплектування за контрактом та переоснащення сучасними (модернізованими) зразками озброєння й військової техніки.

1. *Русначенко А.М.* На шляху до національної армії / А.М. Русначенко // Шануймося, панове офіцери. – К.: Варта, 2001. – С. 7–44.
2. Постанова Верховної Ради України «Про військові формування на Україні» // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – С. 506.
3. Концепція оборони та будівництва Збройних Сил України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 51. – С. 729.
4. *Костенко Ю.* Історія ядерного роззброєння України / Ю. Костенко. – Київ: «Ярославів Вал», 2015. – 464 с.
5. Закон України «Про оборону України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.
6. Закон України «Про Збройні Сили України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>.
7. Договір про звичайні збройні сили в Європі [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994\\_314](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_314).
8. Военна доктрина України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3529-12>.
9. *Чалий С.* Бунтівний сторожовик / С. Чалий // Українська газета. – 2006. – 31 травня.
10. Угода між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643\\_082](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_082).
11. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.
12. *Кузьмук О.І.* Еволюція структури Збройних Сил України / О.І. Кузьмук // Військово-науковий вісник. – Вип. 16. – Львів: АСВ, 2011. – С. 47–63.
13. Закон України «Про Національну гвардію України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/876-18>.
14. *Ткачук П.П., Харук А.І., Соляр І.Я., Виздрик В.С., Трофимович Л.В.* Історія українського війська: курс лекцій / [П.П. Ткачук, А.І. Харук, І.Я. Соляр та ін.]. – Львів: НАСВ, 2016. – 145 с.
15. Указ Президента України від 14 жовтня 2013 р. № 562 «Про строки проведення чергових призовів, чергові призови громадян України на строкову

військову службу до внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України та звільнення в запас військовослужбовців у 2014 році» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/562/2013>.

16. Закон України «Про розформування Національної гвардії України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1363-14>.

Надійшла до редколегії 26.08.2016 р.

Рецензент: *В.С. Голубко*, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історичного краєзнавства, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів.

**Ткачук П.П., Харук А.И.**  
**ОСНОВНЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ**  
**ВООРУЖЕННЫХ СИЛ УКРАИНЫ В 1991–2013 гг.**

В статье проанализировано становление и развитие Вооруженных Сил Украины в период от провозглашения независимости в 1991 г. до сегодняшнего дня. Отмечено, что в течение 1991–1996 гг. происходило формирование организационных структур Вооруженных Сил. В последующие годы основными направлениями развития Вооруженных Сил Украины являлись дальнейшее сокращение численности личного состава и количества вооружений, а также оптимизация организационной структуры. Ряд важных мероприятий – таких, как переход Вооруженных Сил на комплектование по контракту и переоснащение современными (модернизированными) образцами вооружения и военной техники, – декларировался, но не был осуществлен в полном объеме.

*Ключевые слова:* Вооруженные Силы Украины, Сухопутные войска, Воздушные Силы, Военно-Морские Силы.

**Tkachuk P., Kharuk A.**  
**MAIN HISTORICAL STAGES OF UKRAINE ARMED FORCES**  
**DEVELOPMENT IN 1991–2013.**

The article analyzes the formation and development of Ukraine Armed Forces in the period from independence in 1991 until today. It was noted that during the 1991–1996 there was a formation of organizational structures of the Armed Forces. In subsequent years, the main directions of development of Ukraine Armed Forces were further reductions in the number of personnel and the number of armament, as well as the organizational structure optimization. A number of important events - such as the transition of the Armed Forces on the completing by recruiting and re-equipment by the modern (modernized) weapons and military equipment - was declared, but was not implemented in full.

*Key words:* Armed Forces of Ukraine, Army, Air Force, naval forces.